

Toxumçuluq: real vəziyyət, problemlər və onların həlli yolları

Ölkəmizdə aparılan aqrar islahatlar sayəsində torpaqların özəlləşdirilməsi başa çatmış, yeni qurumlar- fermer təsərrüfatları, torpaq mülkiyyətçiləri və s. yaranmışdır. İlk dövrlər müəyyən çətinliklər olsa da, son vaxtlar iri təsərrüfatlar formalaşmağa başlamış, imkanlı şirkətlər, fermerlər əmələ gəlmişdir. Onlar nümunəvi təsərrüfatlar yaradaraq ölkənin sızacaq təhlükəsizliyinin təminatına sanballı töhfə verirlər.

Buna baxmayaraq, hələ də bu sahədə istənilən nəticəni əldə etmək mümkün olmur. Başlıca səbəbi isə fermerlərin yüksəkkeyfiyyətli səpin materialına - toxuma malik olmamalarıdır. Əksər hallarda onlar toxumla deyil, əldə etdikləri məhsulla səpin aparırlar. Bir qisim fermerlər isə xaricdən gətirilmiş toxumlara üstünlük verirlər ki, bu da həm baha başa gəlir, həm də onların riskləri - genetik quruluşu, özləri ilə xəstəlik, zərərverici və s. gətirmələri xeyli çətinliklər yaradır. Üstəlik, həmin sortlar fərqli torpaq-iqlim şəraiti üçün yaradıldığından özlərini çox vaxt doğrultmurlar.

Məlumdur ki, toxum kənd təsərrüfatında bitkilərin məhsuldarlığının bünövrəsi hesab olunur. Toxumun keyfiyyəti nə qədər yüksəkdirsə, ondan inkişaf edən bitkilər də bir o qədər güclü və məhsuldar olur. Buna görə də hər bir təsərrüfat yetişdirəcəyi toxumun yüksəkkeyfiyyətli olması üçün bütün tədbirləri vaxtında görməli, məhsuldarlıqda toxumun əhəmiyyətini nəzərə alaraq onun təmiz, cücərmə qabiliyyətinin yüksək, dolğun, sağlam və cins olmasına diqqət verməlidir. Elmi araşdırmalar və təcrübələr göstərir ki, düzgün qurulmuş toxumçuluq sistemində yetişdirilmiş yüksəkkeyfiyyətli toxumlarla səpin aparılarkən müvafiq aqrotexniki tədbirlərin həyata keçirildiyi şəraitdə məhsuldarlığı ən azı 20-30 faiz artırmaq mümkündür.

Toxumçuluğun vəzifəsi dövlət reyestrinə daxil edilən bitki sortlarının sort təmizliyini, bioloji və məhsuldarlıq keyfiyyətlərini saxlamaq üçün sort dəyişmə və sort təzələməni həyata keçirməklə toxumların məhsuldarlığını artırmaqdır. Təəssüf ki, ölkəmizdə bu məsələ uzun müddət diqqətdən kənarda qalmışdı. Hazırda isə toxumçuluğun inkişafına ciddi fikir verilir - subsidiyalar ayrılır və digər dövlət dəstəyi göstərilir. Son dövr yaradılmış Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və Toxum Nəzarəti üzrə Dövlət Xidməti uzun illərin problemlərini həll etməyə çalışır. Bu sahədə yeni təlimatlar, tövsiyələr işlənir, qanunlar qəbul edilir. Lakin yerlərdə yaradılan toxumçuluq qurumlarının demək olar ki, əksəriyyətinin sahibi toxumçuluq üzrə ixtisaslaşmış mütəxəssislər deyillər. Bu problem Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və Toxum Nəzarəti üzrə Dövlət Xidmətinin işində xeyli çətinliklər yaradır.

Mütəxəssislər tərəfindən aparılan araşdırmalar göstərir ki, keyfiyyətli toxumun əldə edilməsi və onun uzun illər qorunub saxlanması yerlərdə mövcud olan əsas problemlərdəndir. İndinin özündə də toxumun əldə olunmasında kortəbiiilik var. Fermerlər toxumu çox vaxt sertifikatı olmayan qəbzəli toxumla səpin aparırlar. Ona görə də hər bir fermerin toxumçuluğun əsas şərtlərini öyrənməsi vacibdir.

Fermer təsərrüfatlarında yüksək gəlir əldə etmək üçün tətbiq olunan aqrotexniki tədbirlərlə yanaşı, keyfiyyətli sort toxumlar əkilməlidir. Torpaq-iqlim şəraitindən asılı olaraq, toxumun genetik və irsi xüsusiyyətlərini saxlaması, yəni uzun illər boyu məhsul verməsi üçün tələb olunan aqrotexniki tədbirlərə düzgün əməl edilməlidir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, toxum strateji əhəmiyyətli məhsul olub çox baha başa gəlir. Amma nə edəsən ki, bəzən fermer hər hansı bitki toxumunu baha qiymətə alıb gətirsə də, ona lazım olan aqrotexniki tədbirləri düzgün bilmədiyindən, lazımı nəticə əldə edə bilmir. Çox vaxt unudulur ki, toxum sınaqdan keçirilməmiş, yoxlanılmamış səpilərsə, böyük ziyan verə bilər. Toxumu yoxlamaqda məqsəd toxum və cücərtilərinin əlamətlərinə görə sortluluğunu müəyyən etməkdir. Bu üsul toxum qrupunun əlavə yoxlanmasına imkan verir. Söz düşmüşkən bildirək ki, ölkəmizdə son illər ayrı-ayrı regionlarda toxumları analiz etmək üçün müasir laboratoriyalar yaradılır.

Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan torpaq mülkiyyətçiləri yaxşı bilirlər ki, yüksək məhsul yalnız yaxşı seçmə toxumdan yetişdirilə bilər. Toxum nə qədər keyfiyyətlidirsə, ondan inkişaf edən bitkilər də bir o qədər güclü, məhsuldarlıq isə yüksək olur. Amma fermerlərin adını qeyd etdiyimiz Dövlət Xidməti ilə əlaqələri zəifdir. Bu səbəbdən onlar toxumu haradan gəldi alır, analiz etmədən səpin aparır və təbii ki, yekunda ziyana düşürlər. Odur ki, Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və toxum Nəzarəti üzrə Dövlət Xidmətinə böyük səlahiyyətlər verilməsi vacibdir.

Yaxşı toxum yüksək məhsulun rəhnidir. Ona görə də hər bir təsərrüfat səpin üçün tədarük etdiyi toxumun yüksəkkeyfiyyətli olması üçün mümkün olan bütün tədbirləri görməlidir. Səpin üçün ayrılan bütün toxumlar tələbata uyğun gəlməlidir. Daha doğrusu, səpin üçün hazırlanan toxum təmiz, yüksək cücərmə qabiliyyətinə malik, iriliyinə və formasına görə bərabər, normal rütubətli və sağlam olmalıdır. Belə keyfiyyətlərə malik toxum əldə etmək üçün səpindən qabaq toxumları qarışıqlardan təmizləmək, çəkisinə və iriliyinə görə çeşidləmək, mütləq çəkisini təyin

etmək, təsərrüfat yararlılığını, xəstəlik və ziyanvericilərə, karantin alaqalara tutulma dərəcəsini yoxlamaq lazımdır. Toxum kondisiyaya uyğun olmazsa, tədbirlər görülməli, qabaqcıl fermer və ya toxumçuluq sahəsinin mütəxəssislərinə müraciət olunmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, toxumun keyfiyyəti toxum nəzarəti laboratoriyalarında təyin edilir və keyfiyyətə dair sənəd verilir.

Toxumçuluğun əsas prinsipləri sortun səciyyəvi xüsusiyyətlərini təyin etməyə imkan verən fərqlilik, oxşarlıq, sabitlik və digər əlamətlərin qorunub saxlanması, toxum istehsalında təsdiq edilmiş becərmə sxemlərinə riayət olunması, istifadə olunan sort üzərində müəllifin və patent sahibinin hüquqlarının qorunması, toxumların sertifikatlaşdırılmasının məcburiliyi, sortun rayonlaşma qaydalarına əməl edilməsidir. Təəssüf ki, deyilənlərin böyük əksəriyyəti yerinə yetirilmir və bu da sonda məhsuldarlığa təsir edir.

Toxumçuluğun subyektlərinin vəzifələri isə toxumçuluğa dair Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əməl və toxumçuluğun əsas prinsiplərinə riayət etmək, patent sahibi ilə müəyyən olunmuş qaydada bitki sortlarının toxumlarından istifadəyə görə haqq ödənilməsinə nəzərdə tutan lisenziya müqaviləsi bağlamaq, ticarət dövriyyəsinə daxil edilən toxumların sənədlərində göstərilmiş sortluq və səpin keyfiyyətlərinə təminat vermək, dövlət standartları ilə müəyyən edilmiş müddətdə toxum nümunələrini saxlamaq, hər bir sort üzrə müəyyən edilmiş formada, toxumların sortluq və səpin keyfiyyətlərinin sənədləşdirilməsini aparmaq və onları bir il müddətində saxlamaq, bitki karantini tələblərinə əməl etmək, müəyyən edilmiş qaydada uçot-hesabat işləri aparmaq və müvafiq orqanlara məlumat vermək, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirməkdən ibarətdir. Bu məsələlər sözügedən Dövlət Xidməti tərəfindən yüksək səviyyədə hazırlanmışdır. Təəssüflər olsun ki, yerlərdə bu qaydalara da əməl olunmur. Fermerlər həmin məsələlərə səthi yanaşır, müqavilə bağlamır, patent ödəmir, əksər hallarda isə heç bir sənədləşmə aparmırlar.

Problemin son dərəcə ciddiliyini nəzərə alaraq, onun həlli yollarını təsərrüfat rəhbərlərinin maarifləndirilməsində görürük. Bu işlərdə fermerlərimizə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin imkanlarından istifadə etmək, lazımı təlimatlar almaq məqsəduyğun olardı. Toxumçular üçün təlimlərin, seminarların keçirilməsi də müsbət nəticələr verə bilər. Bundan başqa, özəl toxumçuların bilik və bacarıqlarının artırılması vacibdir. Onu da qeyd edək ki, bu sahə böyük kapital qoyuluşu tələb etmir. Ancaq gəlirləri yüksəkdir. Ümumiyyətlə, toxumçuluq həmişə gəlirli sahə olub. Başqa sözlə, hər hansı bir fermer təsərrüfatı əsasən bitkiçiliklə məşğuldursa, onun toxumçuluqla məşğul olması məsələsi də qalxacaq. Çünki fermer xaricdən gətirilən toxumdan asılı olmaq istəmir. Çünki bu sahədə hökm sürən inhisarçılıq böyük çətinliklərə yol açır, dünya bazasında baş verən dəyişikliklər və digər görünməyən səbəblər təsərrüfatları problemlərlə üzləşdirir. Ona görə də fermer istəyir ki, özünün toxum bazası olsun və bu sahədə riskləri aşağı endirsin. Belə olan halda ADAU-nun imkanlarından istifadə edərək özəl toxumçuların bilik və bacarıqlarının artırılması, yeni, innovativ üsullarla tanışlıq, ilkin toxum təmizləmə avadanlıqlarının alınmasında maliyyə dəstəyi göstərilməsi çox vacibdir.

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin əməkdaşları tərəfindən alınmış və rayonlaşdırılaraq rəsmi Dövlət Reyestrinə salınmış "Nurcahan" və "ADAU-100" yumşaq buğda, "ADAU - 80", "Gəncə" və "Məhsuldar" qarğıdalı sortlarının, "Qismət" tritikale sortunun, həmçinin Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasına təqdim olunmuş "Mübariz" - bərk buğda və "Qırmızı buğda 2" - yumşaq buğda sortlarının toxum fondunun yaradılması istiqamətində geniş tədqiqat işləri aparılmışdır.

Ölkənin yeganə ali aqrar təhsil müəssisəsinin bazasında seleksianın "Qızıl fondu" hesab edilən 24 başlanğıc material pitomniki yaradılmışdır. Bu pitomnikdən 445 nümunə seçilmiş və araşdırılmışdır. Həmin nümunələr kolleksiya, hibrid və seleksiya pitomniklərində səpilmiş, onlar üzərində fenoloji müşahidələr, sünbül və dərz analizləri aparılmışdır.

Hesab edirik ki, ADAU-da kolleksiya pitomnikinin yaradılması, mövcud olan formaların ekib-becərməklə öyrənilməsi, qorunub saxlanması, toplanmış genefond nümunələrinin genetik əsaslarla tədqiqata cəlb edilməsi vacib və aktualdır. Həm də bu genefond nümunələri yeni sort və hibrid almanın əsasını təşkil edir. Dəyişən iqlim şəraitində kənd təsərrüfatı bitkilərinin sort və hibridlərinin yaradılması, seçilməsi, əsaslandırılması və davamlı məhsul istehsalını təmin edən becərmə texnologiyaları və integrir mübarizə üsullarının işlənilib hazırlanması aqrar sahənin qarşısında duran ən vacib məsələlərdəndir.

Hazırda ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq, hər cür stresə (quraqlığa, şaxtaya və s.) davamlı yeni sortların yaradılmasının mövcud yollarının mümkünliyi diqqət mərkəzindədir. Yeni yaradılan sortların toxumçuluq bazasının təşkili isə əsas şərtdir. Çünki toxumçuluq kənd təsərrüfatının əsas yaradıcı qüvvəsidir.

Firudin QURBANOV,
ADAU-nun laboratoriya müdiri,
Əməkdar kənd təsərrüfatı işçisi